

İran Çalışmaları Dergisi
E-ISSN: 2651-4370
Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 219-248
Geliş Tarihi: 27.01.2025
Kabul Tarihi: 19.03.2025
DOI: 10.33201/iranian.1627820
Makale Türü: Araştırma Makalesi

Osmanlı Dış Politikasında Kriz Yönetimi: Osmanlı – İran/Zend Hanedanlığı Krizi (1765-1779)

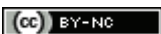
Emre YÜRÜK*

Öz

1765-1779 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-İran/Zend Hanedanlığı Krizi, 18. yüzyılın sonlarında kriz yönetimi, diplomasi ve bölgesel güç dengeleri açısından önemli bir vaka çalışmasıdır. Basra'nın jeopolitik ve ekonomik önemi etrafında şekillenen kriz, Osmanlı yetkilileri ile Zend hükümdarı Kerim Han arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanmıştır. Korsanlık faaliyetleri, İranlı hacıların durumu ve Osmanlı'nın iç işlerine müdahale gibi meseleler, gerilimin artması ve Zend kuvvetlerinin Basra'yı kuşatıp geçici olarak işgal etmesiyle sonuçlanmıştır. Osmanlı'nın yanıtı, kaynakların kısıtlı olduğu ve güç dengelerinin değiştiği bir dönemde, temkinli diplomasi ile gecikmiş askeri müdahale arasında bir denge kurma çabasını yansıtmaktadır. Çalışma, Türk dış politikası bağlamında, Osmanlı-İran/Zend Hanedanlığı Krizi, sınır güvenliği, bölgesel istikrar ve güç dengesi stratejilerinin sürekliliği gibi konularda fikirler sunmaktadır. Kriz yönetimi süreci ve sonuçlarının analizi, modern Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası diplomasideki stratejik önceliklerinin tarihsel temellerini vurgulayarak dış politika yaklaşımlarındaki sürekliliği gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, İran, Zend Hanedanlığı, Kriz Yönetimi, Dış Politika.

* Dr. Öğretim Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, emre.yuruk@ktu.edu.tr, Trabzon, Türkiye, ORCID: 0000-0002-6798-1048.

Common Creative Licence

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY NC) International License.

İran Çalışmaları Dergisi bilginin yayılması ve zenginleşmesi için Açık Erişim Politikasına uymaktadır.

Crisis Management in Ottoman Foreign Policy: The Ottoman – Iran/Zand Dynasty Crisis (1765-1779)

Emre YÜRÜK*

Abstract

The Ottoman-Iran/Zand Dynasty Crisis (1765-1779) represents a significant case study in crisis management, diplomacy, and regional power dynamics in the late 18th century. Rooted in the geopolitical and economic significance of Basra, the crisis stemmed from disputes between Ottoman officials and Zand ruler Karim Khan Zand. These tensions escalated due to issues such as piracy, the treatment of Iranian pilgrims, and interference in Ottoman internal affairs, culminating in the Zand forces' siege and temporary occupation of Basra. The Ottoman response, characterised by a combination of cautious diplomacy and delayed military action, reflects the challenges of managing conflicts under constrained resources and shifting power balances. In the context of Turkish foreign policy, the Ottoman-Iran/Zand Dynasty Crisis offers valuable insights into the enduring themes of border security, regional stability, and power-balancing strategies. By analysing the crisis management process and its outcomes, this study underscores the historical foundations of modern Türkiye's approach to regional and international diplomacy, illustrating the continuity of strategic priorities in addressing external challenges.

Keywords: Ottoman Empire, Iran, Zend Dynasty, Crisis Management, Foreign Policy.

* Asst. Prof. Dr., Karadeniz Technical University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of International Relations, emre.yuruk@ktu.edu.tr, Trabzon, Türkiye, ORCID: 0000-0002-6798-1048.

1. Giriş

Osmanlı-İran ilişkileri, başlangıcından günümüze dek çeşitli araştırmaların odak noktası olmuştur. Bu ilginin temel nedenleri arasında; İran'ın Osmanlı'daki iç karışıklıklardaki etkisi, mezhepsel farklılıklar, Safevilerin Anadolu'yu bir nüfuz alanı olarak görmeleri, iki devlet arasında toprak hâkimiyeti ve sınır sorunları ile ekonomik kaygılar yer almaktadır. Bu süreçte İran'ı yöneten hanedanlar, Osmanlı'ya karşı Batılı devletlerle iş birliği yaparken, Osmanlı Devleti de Özbekler başta olmak üzere Orta Asya'daki hanlıklar ve zaman zaman Hint Yarımadası'nda hüküm süren Babür İmparatorluğu ile İran'a karşı ittifaklar kurmuştur. Ancak, yüzyıllar boyunca süren çatışmalar ve savaşlar her iki taraf için de yıpratıcı olmuş, somut bir kazanım sağlanamamıştır. Nihayetinde, IV. Murad döneminin sonunda, XVII. yüzyılın ortalarında, uzun süren savaş ve kanlı mücadelelerin ardından 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile iki devlet, büyük ölçüde mevcut sınırlarına çekilerek bu dönemi sonlandırmıştır (Murphey, 2001, s. 575).

Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın ardından Osmanlı-İran ilişkilerindeki gerilim ve çatışmalar tamamen sona ermemiştir. Safevî Hanedanlığı'nın yıkılması ve yerine Afşar Hanedanlığı'ndan Nadir Şah'ın geçişi, ardından Zend Hanedanlığı'nın lideri Kerim Han'ın şah vekili olarak yönetimde söz sahibi olması, her iki liderin de meşruiyetlerini pekiştirme hedefiyle Osmanlı Devleti'ni karşılarına almalarına neden olmuştur. Osmanlı ve İran arasında yaşanan önemli savaşlardan biri de, Nadir Şah'ın 1747'deki ölümünün ardından yaşanan taht kavgaları sonrasında iktidarı ele geçiren Kerim Han Zend döneminde meydana gelmiştir. Kerim Han, Basra'yı kuşatma ve ele geçirme gerekçesiyle Osmanlı Devleti'yle karşı karşıya gelerek bir krize yol açmış ve bu durum 1774-1779 Osmanlı-İran Savaşı olarak anılan bir dizi silahlı çatışmaya sebebiyet vermiştir.

Bu dönemi ele alan önemli akademik çalışmalardan biri Cafer Açar'ın (2024a) “Nadir Şah Afşar'ın Ölümünden Sonra İran'da İktidar Savaşları ve Kerim Han Zend'in İktidar Yürüyüşü (1747-1763)” adlı makalesidir. Açar, Kerim Han'ın Nadir Şah'ın ölümünün ardından İran'daki kaos ortamından faydalanarak iktidarı ele geçişi, Zend dönemi kaynaklarını esas alarak incelemiştir. Aynı yazarın bir diğer eseri (2024b), “İran Kaynaklarına Göre Kerim Han Zend-Osmanlı Mücadelesi (1774-1779)” adlı çalışmadır. Bu makale, Osmanlı ile Kerim Han arasındaki mücadeleyi,

kutsal şehirler sorunu, Baban Aşireti meselesi ve Zendlerin Basra'yı kuşatmaları bağlamında ele almıştır. Ayrıca, Sünbülzade Vehbi Efendi'nin Kerim Han'a elçi olarak gönderilişi ve Basra'nın Zend yönetimi altındaki durumunu da değerlendirmiştir.

Dönemi ele alan bir diğer çalışma, Abdurrahman Ateş (2008) "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1774-1779)" adlı eserinde, bu savaşın sebeplerini ve İran'ın bölgedeki faaliyetlerini incelemiştir. Ateş, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi zorluklara rağmen bu dönemde sergilediği büyük devlet refleksini vurgulamaktadır. Bunların dışında, Sıtkı Uluerler'in (2009) "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)" adlı doktora tezinin ilk bölümünde, Osmanlı Devleti ile İran/Zend Hanedanlığı arasındaki mücadele Osmanlı arşiv kaynakları ışığında detaylı biçimde ele alınmıştır. Son olarak, John R. Perry'nin (1979) "Karim Khan Zand: A History of Iran, 1747-1779" adlı çalışması, Nadir Şah'ın ölümünden Kerim Han'ın vefatına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Eserin ikinci bölümünde, "The Siege of Basra" başlığı altında Osmanlı ve İran'ı karşı karşıya getiren krizin nedenleri ve gelişmeleri derinlemesine incelenmiştir. Bu çalışmalar, Osmanlı-İran ilişkilerinin dinamiklerini ve dönemin kritik meselelerini anlamak için zengin bir literatür sunmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, bahsedilen çalışmaların hem Türk hem de İran arşiv kaynaklarını ve devlet raporlarını esas alarak olayları sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde detaylı bir şekilde ele aldıkları görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, Kerim Han Zend döneminde İran ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan sorunların tarihi bir anlatımı yapılmayacaktır. Bu çalışmanın amacı, Kerim Han Zend ile Osmanlı Devleti arasındaki olayları dış politikada *Kriz Yönetimi Süreç Analizi* çerçevesinde değerlendirmektir ki, çalışmanın özgün değeri buradan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, Soğuk Savaş dönemi sonrası uluslararası ilişkiler disiplininin bir alt dalı olarak gelişen dış politika analizi yaklaşımı temel alınarak, Osmanlı ve İran/Zend Hanedanlığı arasındaki 1774-1779 yılları arasında yaşanan dış politika krizi ile bu krizin karar alma ve kriz yönetimi süreçleri analiz edilecektir. Çalışma, iki devlet arasında yaşanan krizin türlerini, kriz yönetim aşamalarını ve bu süreçlerde benimsenen stratejileri inceleyecektir. Böylece, Osmanlı ve İran arasında yaşanan meselelerin neden savaşa varmadan çözülemediği, kriz yönetiminin hangi aşamalarında hatalar yapıldığı ve bu hataların çözüm süreçlerine etkileri detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bu

yaklaşım, iki devlet arasındaki sorunların yönetim eksikliklerini tespit ederek kriz yönetimi bağlamında yeni bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve: Dış Politikada Kriz Yönetimi Süreç Analizi Nedir?

Kriz kavramı, literatürde farklı tanımlamalarla ele alınmakla birlikte, bu tanımlar arasında bazı ortak unsurlar bulunmaktadır. Tehdit algısı, krizin ani bir şekilde ortaya çıkması ve karar almada kısıtlı süre/zaman baskısı, askeri çatışma riskinin varlığı ve karar alıcılar üzerinde stres yaratması bu ortak unsurlar arasında sayılabilir. Kriz gibi çözülmesi güç bir durumun tanımı, farklı analiz seviyelerinin yanı sıra çeşitli teorik ve pratik yaklaşımların geliştirilmesini de teşvik etmektedir (Hermann, 2001, s. 182). Dış politika bağlamında kriz kavramı, özellikle Soğuk Savaş döneminde akademik çevrelerde önem kazanmaya başlamıştır. Michael Brecher ve Jonathan Wilkenfeld, dış politika krizini, “iki veya daha fazla devlet arasında, sözlü ya da fiziksel etkileşimlerle askeri çatışma olasılığının arttığı bir durum” olarak tanımlamışlardır (Brecher ve Wilkenfeld, 2003, s. 4-5). Charles F. Hermann ise krizi şu üç temel parametre çerçevesinde ele almaktadır: (1) karar biriminin yüksek öncelikli amaçlarını tehdit eden bir durumun varlığı, (2) karar vermek için yeterli zamanın bulunmaması ve (3) karar alıcıların beklemediği ani bir olayın ortaya çıkması (Hermann, 1969, s. 414). Hermann, dış politika krizini özetle, “yüksek tehdit”, “kısa süre” ve “sürpriz” unsurlarıyla tanımlamaktadır (Hermann, 1972, s. 187). Bu bakış açısı, dış politika krizlerinin acil müdahale gerekliliğini ve öngörülemez niteliğini vurgulamaktadır.

Dış politikada kriz kavramının tanımı kadar, krizlerin yönetimi ve karar alma süreçleri de son derece önemlidir. Dış politikada kriz yönetimi süreci, özellikle Soğuk Savaş döneminde devletlerin odaklandığı kritik bir alan haline gelmiştir. ABD ile SSCB arasında nükleer çatışma riskinin varlığı, krizlerin daha iyi anlaşılmasını ve etkili şekilde yönetilmesini zorunlu kılmıştır. Bu dönemde, karar alma süreçlerine ilişkin akademik çalışmalar hız kazanmış ve çatışmaları önleme ile krizleri çözmedeki önemi vurgulanmıştır. Bu bağlamda kriz yönetimi, “kriz” olarak tanımlanan durumları sistematik bir yaklaşımla ele almayı gerektirmektedir. Öncelikle, kararlar mevcut tüm bilgileri ve olası sonuçları dikkate alarak, adım adım ve metodik bir şekilde alınmalı ve seçenekler belirlenmelidir. Kararlar ve bunlara

dayalı seçeneklerin belirlenmesinden sonra, bu kararları etkin bir şekilde uygulayabilecek bir ekip oluşturulması gerekmektedir. Bu ekip, iyi koordine edilmiş olmalı ve planı hayata geçirmek için gerekli kaynaklarla ve araçlarla donatılmalıdır. Ayrıca, uygulama sürecinde ortaya çıkan gelişmeleri yakından takip ederek metanetli ve esnek bir tutum sergilemek önemlidir. Durum değiştikçe ve uygulama sonuçları netleştikçe, koşullara uygun yeni kararlar alınarak kriz etkili ve verimli bir şekilde yönetilebilir (Vergil Tüz, 2014, s. 83). Bütün bu süreç, kriz yönetiminde başarılı olmak için hem karar alma mekanizmalarının hem de uygulama süreçlerinin önemini açıkça göstermektedir.

Kriz olgusunun ve dış politikada kriz yönetimi süreçlerinin doğru bir şekilde anlaşılması, dış politikada karar alma sürecine de değinilmesini gerektirir. Dış politikada karar alma süreci bir dizi önemli unsuru kapsamaktadır. İlk olarak, kararları alıp uygulayan devletin rolü öne çıkar. Bu süreçte bireyler – yöneticiler, bürokratlar, bakanlar gibi gerçek ve tüzel kişiler – belirleyici aktörlerdir. Karar alma sürecinde bireylerin inançları, kişilikleri, dünya görüşleri ve liderlik özellikleri kriz yönetimi sürecinde ve kararlar üzerinde önemli bir etki oluşturur. Bu nedenle, bu bireysel faktörlerin analiz edilmesi gereklidir. İkinci önemli unsur, devletin iç ve dış çevresidir. Devlet kurumları arasındaki yapısal ilişki ve bu kurumların karar alma sürecindeki aktörlerle olan etkileşimi dikkate alınmalıdır. Karar alma süreçleri, kurumlar ve aktörler arasındaki ilişkilerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Ayrıca, siyasi sistem, ekonomik koşullar, askeri kapasite ve kültürel yapı gibi iç faktörler de dış politikadaki karar alma süreçlerini doğrudan şekillendiren faktörler arasında yer alır. Üçüncü unsur, uluslararası sistemin yapısı ve bu sistemin belirlediği normlardır. Devletlerin dış politikada amaçları doğrultusunda tercih edebilecekleri “tarafsızlık”, “yalnızcılık”, “statükoculuk” veya “ittifaklar oluşturma/ittifaklara dahil olma” gibi temel dış politika stratejileri doğrultusunda nasıl kararlar aldığı bu bağlamda analiz edilmelidir. Aynı zamanda, devletlerin dış politikadaki amaçlarına bağlı olarak sergiledikleri tutum ve davranışlar da dikkate alınmalıdır. Son olarak, devletlerin dış politikadaki nihai kararlarının ve bunlara dayalı uygulamalarının olası sonuçları ve etkileri değerlendirilmelidir. Bütün bu faktörlerin tümünü dikkate alarak yapılacak analizler, devletlerin dış politikada karar alma süreçlerini yalnızca sebep-sonuç ilişkisiyle açıklamamanın ötesine geçerek olayları çok yönlü analitik bir perspektiften inceleme olanağı sunacaktır (Şener, 2021, s. 356-359).

Dış politika analizi, dış politikada birbirini izleyen ve farklı aşamaları içeren süreçleri detaylı bir şekilde incelemektedir. Tarih boyunca devletler arasındaki ilişkiler, zamanın ve koşulların değişimine bağlı olarak sürekli bir dönüşüm geçirmiş ve sıkça çıkar çatışmalarına sahne olmuştur. Çıkar çatışmaları başlangıçta “uyuşmazlık” düzeyinde ortaya çıkmakta, zamanla “çatışma”, “kriz” ve iyi yönetilemezse “savaş” aşamasına kadar evrilebilmektedir. Bu süreçleri kısaca açıklamak gerekirse, devletler arasındaki sözlü anlaşmazlıkları ifade eden “uyuşmazlık”, tarafların çıkar ve amaç farklılıklarının uzlaştırılmadığı ilk aşamadır. Genellikle bu aşama, sorunların çözümünün en kolay olduğu evredir. Ancak “uyuşmazlık” çözüme kavuşmadığında, süreç bir sonraki aşama olan “çatışma” düzeyine ilerler. Bu aşamada, en az bir taraf sözlü tartışma alanından eylemsel alana geçmiştir. “Çatışma” aşaması, siyasi ve diplomatik yöntemlerle sorunun çözülmeye çalışıldığı bir dönemdir. Eğer bu aşamada da bir çözüm sağlanamazsa, süreç ya “kriz” ya da “askeri çatışma (savaş)” boyutuna ulaşabilir. “Kriz” durumu, taraflardan birinin mevcut durumu kendi lehine değiştirmek amacıyla eyleme geçtiği aşamadır. Tetikleyici eylemin ardından, “tırmanma” evresinde kriz iyi yönetilemez ise, süreç “askeri çatışma” veya “savaş” aşamasına varır ya da bu durum taraflar için kaçınılmaz hale gelir. Bu aşamaların her biri, dış politika analizinde devletler arasındaki ilişkilerin dinamiklerini anlamak ve kriz yönetimi süreçlerini değerlendirmek açısından kritik bir öneme sahiptir.

Michael Brecher, kriz ve kriz yönetim sürecini dört temel evrede incelemiştir: kriz öncesi evre, tırmanma evresi, yumuşama evresi ve kriz sonrası evre (Brecher, 2008, s. 10-11). Kriz öncesi evre, uyuşmazlık ve/veya çatışmanın mevcut olduğu aşamadır. Bu evre, tarafların çıkar ayrılıklarının henüz krize dönüşmediği ancak gerilimin belirginleştiği bir süreci ifade eder. Tırmanma evresi, tetikleyici bir olay ya da bu işlevi gören bir durum değişikliği sonucunda krizin ortaya çıktığı ve tarafların kriz yönetimi sürecine geçtiği aşamadır. Bu evrede, taraflar kendi kriz yönetim stratejilerini belirleyip uygulamaya koymaktadırlar. Taraflar arasında karşılıklı sözlü ve eylemsel adımlarla tırmanma sürecinin de başladığı bu aşamada krizin askerileşmesinin artması, güvenlik ikilemini derinleştirir ve askeri çatışma riskini artırır. Bu süreçte eğer kriz yönetimi başarılı bir şekilde yürütülürse süreç yumuşama evresine geçer; aksi halde durum, savaş veya geniş çaplı askeri çatışmaya dönüşebilir. Yumuşama evresi, tarafların krizin çözümü konusunda uzlaşmaya başlamasını ve gerginliğin azalmasını ifade eder. Bu

evre, krizin kontrol altına alındığı ve çözüm yollarının arandığı ve kararlaştırıldığı bir süreci temsil eder. Kriz sonrası evre ise, krizin çözümüne ilişkin alınan kararların uygulamalarının takip edildiği ve krizin ortaya çıkardığı sonuçların taraflar arasındaki ilişkilerdeki etkilerinin gözlemlendiği evredir. Kriz yönetim süreci bu evrelerden sadece tırmanma ve yumuşama evrelerini kapsar. Bu süreçte karar alıcılar, bir yandan ulusal çıkarlarını korumaya çalışırken diğer yandan askeri çatışma veya savaş riskini en aza indirmeyi hedefler. Şüphesiz, dış politikada kriz durumlarında karar alma sürecinin psiko-politik boyutu öne çıktığından, kriz yönetimi süreci aynı zamanda, karar alıcıların başta zaman baskısı olmak üzere çok çeşitli iç ve dış faktörlerin oluşturduğu baskı altında kararları nasıl aldıkları ve yürüttüklerinin merkezde olduğu bir süreçtir. Bu süreçte, karar alıcıların stresle başa çıkabilmesi ve rasyonel bir şekilde hareket edebilmesi, kriz yönetiminin başarısında belirleyici bir rol oynar.

Tablo 1

Kriz Evreleri

Kriz Analizi				
Kriz Öncesi Evre		Kriz Yönetimi Süreci		Kriz Sonrası Evre
		Tırmanma	Yumuşama	
Uyuşmazlık	Çatışma	Kriz		Kriz Sonrası

Not. Tabloda kriz öncesi evre, kriz evresi ve kriz sonrası evre gösterilmektedir (Aksu, 2017, s. 35).

3. Safevi Hanedanlığının Çöküşü ve İran'da Zend Hanedanlığının Kuruluşu

18. yüzyılda Batı dünyası genel olarak bir yükselme dönemi yaşarken, Doğu dünyası ise çeşitli krizlerle karşı karşıya kalıyordu. Osmanlı Devleti, 1699 Karlofça Antlaşması ile Avrupa'ya karşı psikolojik ve askeri üstünlüğünü kaybetmiş, Hindistan'daki Babürlü İmparatorluğu ve İran'daki Safevi Devleti ise taht kavgaları ve iç karışıklıklarla mücadele etmekteydi. Bu üç büyük devlet arasında en belirgin değişim, İran'daki Safevi

Hanedanı'nın çöküşü ve yerine Afşar Hanedanı'nın geliyordu. Safevi Şahı Şah Hüseyin'in 18. yüzyılın başındaki istikrarsız yönetimi, ülke içinde huzursuzlukları artırmıştı. Bu dönemde Kandahar'daki Gılzaylar'ın lideri Mahmud, 1722 yılında Safevi Devleti'nin başkenti olan İsfahan'ı ele geçirerek Safevi Hanedanı'na son darbeyi indirmişti (Roemer, 1986, s. 324). İran'daki bu kaos, Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı'nı harekete geçirmiştir. İran'daki durumdan yararlanan Rus Çarı Petro, bölgeye yönelerek bazı topraklar kazanmış (Mustafa Nuri Paşa, 1992, s. 36) ve Osmanlı devlet adamları da, İran'daki iç karışıklıkların kendilerini olumsuz etkileyebileceğini ve Rusların ilerlemesinin bölgedeki güç dengesini değiştirebileceğini düşünerek, bazı bölgeleri ele geçirmiştir (Sırrı Efendi, 2012, s. 5). Bu karışıklıklar sonucunda dönemin Osmanlı Padişahı III. Ahmet, divan toplantılarında alınan karar doğrultusunda, Osmanlı sınırlarında bulunan İran illerine müdahalede bulunmuş ve önemli merkezleri ele geçirmiştir (Aktepe, 1970, s. 12-14).

Safevi Şahı II. Tahmasb (1729-1732), ülkesinin Afgan istilasına altında olduğunu öğrendikten sonra, Afganlarla mücadele etmeye çalışmış fakat başarısız olamayacağını anlayınca, Horasan'da bulunan Nadir'e başvurmuş ve onunla ittifak kurmuştur (Ateş, 2012, s. 97). Nadir'e "Tahmasb-Kulu Han" unvanını vererek onu ordusunun başına getirmiştir. Nadir Kuli, Safevileri toparlayarak 1726 ile 1730 yılları arasında Gılzaylar ve Abdalileri İran'dan çıkarmayı başarmıştır. İran'da yaklaşık on yıl süren kaos, siyasi karmaşa ve otorite boşluğunun ardından, Nadir Kuli, ülke genelinde yeniden otoriteyi tesis etmiş ve güveni sağlamlaştırmıştır. Bununla birlikte, Nadir Kuli, ülke üzerindeki otoritesini pekiştirdikten sonra 1732 yılında, kendi yönetimine karışmaması için küçük yaşta Şah III. Abbas'ı tahta çıkarmıştır. Bu dönemde Nadir Kuli, Osmanlılarla yaptığı savaşlarda zaman zaman üstünlük sağlayarak, Safevileri Osmanlılar karşısında tekrar güçlü bir konuma getirmiştir. Tüm bu başarılarının ardından, ulema ve devletin ileri gelenlerinin desteğini alarak 1736 yılında Mugan Kurultayı'nda İran'ın yeni şahı ilan edilmiştir (Tucker, 2006, s. 32-42). Böylece Nadir Şah, hem kendi Afşarî Hanedanı'nı kurmuş hem de Safevî Hanedanı'nı sona erdirmiştir.

Nadir Şah, yaklaşık 11 yıl süren İran tahtındaki yönetimi sırasında, İran tarihine damgasını vuran önemli adımlar atmıştır. İran'da birliği ve sükûneti sağladıktan sonra, dış politikada Osmanlılar ve Ruslarla uzun süreli mücadeleler vermiş, sonrasında yönünü doğuya, Afganlar üzerine çevirmiş-

tir. 1737 yılında yaklaşık 80.000 adamıyla Kandahar'a sefere çıkan Nadir Şah, bir yıl süren kuşatma sonucunda kenti ele geçirmiştir. Kandahar'ı fethettikten sonra, Afgan komutanlara ve kabile reislerine dostane davranarak, onların desteğini de kazanmıştır. Nadir Şah'ın bir sonraki hedefi ise Hindistan'da siyasi anlamda zor durumdaki Babür İmparatorluğu olmuştur (Sarkar, 2019, s. 14-17). 1739 yılında, Karnal Savaşı'nı kazanarak Babür İmparatorluğu'nun başkenti Delhi'ye muzaffer bir şekilde girmiştir (Avery, 2007, s. 39-40). Bu zafer, Nadir Şah'ın büyük askeri yeteneğini ve stratejik zekâsını ortaya koymuş, aynı zamanda Hindistan'da Babür İmparatorluğu'nu büyük ölçüde zayıflatmıştır. Nadir Şah'ın bu zaferi, hem Hindistan hem de Orta Asya'da güç dengelerini değiştiren önemli bir gelişme olmuştur.

Nadir Şah'ın Hindistan seferinin ardından tekrar batı İran bölgesine dönmesiyle, Osmanlılar ve Ruslarla olan ilişkilerde yeni bir döneme girilmiştir. Osmanlı Devleti ile yaşanan mezhep krizinin büyümesi, Osmanlı'nın bölgeye asker sevk etmesiyle birlikte Nadir Şah, Rusya ile olan sorunlarını bir kenara bırakıp Osmanlı İmparatorluğu ile savaşılmaya başlamıştır. Ancak Nadir Şah, Osmanlı'ya karşı başarılı olamayarak, hem prestijini hem de ülkesinin hazinesini tükenme noktasına getirmiştir (Lockhart, 1938, s. 209-211). Bunun yanı sıra Nadir Şah'ın mental rahatsızlıklarının artması ve ülkenin zor durumda olması, halkın tepkisini çekmiş ve Nadir Şah, bu tepkilere sert tedbirlerle karşılık vermeye çalışmıştır. Nihayetinde, hükümetin ileri gelenleri, can güvenliklerinden endişe ederek, onu suikastle öldürmüşlerdir (Axworthy, 2006, s. 275-281).

Nadir Şah'ın 1747 yılında ölmesinin ardından İran'da on yıldan fazla süren bir iktidar mücadelesi başlamıştır. İran'ın önde gelen yerel beylerinden Salih Han, Azad Han Afgan, Kerim Han Zend, Ahmet Han Afgan, Ali Merdan Han ve Mehmed Hüseyin Han Kaçar gibi isimler, bağımsızlıklarını ilan ederek ülkeye hakim olmak için mücadele etmişlerdir (Uzunçarşılı, 1956, s. 313). Şah soyundan olmadığı için Kerim Han Zend, 1751 yılında Safevi Şehzadesi III. İsmail'i tahta oturtmuş (Marcinkowski, 2012, s. 189) ve kendisi de "Vekil-i Reaya" unvanını almıştır. Kerim Han Zend, rakipleriyle yaptığı savaşlarda başarı kazanarak, 1763 yılında İran'da otoriteyi sağlamış ve Zend Hanedanlığı'nı kurmuştur. Bu gelişme, İran'da yeniden bir istikrar dönemi başlatmış ve Zend Hanedanı'nın egemenliği altında yeni bir siyasi yapı ortaya çıkmıştır (Açar, 2024a, s. 23-52).

4. Osmanlı Devleti – İran / Zend Hanedanlığı Krizi ve Savaşı (Ağustos 1774 – 1779)

4.1. Osmanlı Devleti ile İran/Zend Hanedanlığı Arasındaki İlişkiler ve Kriz Öncesi Evre (1765 – Ağustos 1774)

Osmanlı padişahları I. Mahmud (1703-1754), III. Osman (1754-1757) ve III. Mustafa (1757-1774) dönemleri, dış politikada dikkatle uygulanan bir tarafsızlık politikasıyla şekillenmiştir.¹ Bu dönemde, Osmanlı Devleti, hem doğuda hem de batıda yaşanan kriz ortamlarını fırsat olarak değerlendirmemiştir. Özellikle Batı devletleri, Avusturya Veraset Savaşı (1740-1748) ve Yedi Yıl Savaşı (1756-1763) ile meşgul olurken, Osmanlı Devleti bu savaflara dahil olmamayı tercih etmiştir. Ayrıca, Prusya'nın Orta Avrupa'daki yayılmacı siyaseti de Rusya ve Avusturya'yı meşgul etmekteydi (Yalçınkaya, 2012, s. 403). İran'da yaşanan taht mücadeleleri ve iç karışıklıklar Osmanlı Devleti'nin dikkatinden kaçmamıştır. Ancak Osmanlı, topraklarını genişletmek yerine, uluslararası hukukta "pacta sunt servanda" (ahde vefa) ilkesine sadık kalmayı tercih etmiştir. Bu anlayışla, Osmanlı Devleti, 1746 yılında Nadir Şah ile imzalanan Kerden Antlaşması'na bağlı kalmış ve İran ile olası bir krizin çıkmasını istememiştir (Çiftçi, 2015, s. 74-75). Bu dönemde Osmanlı Devleti, bölgedeki mevcut durumu dengelemeyi ve çatışmalardan kaçınmayı amaçlamıştır. Ancak, Osmanlı padişahlarının bu temkinli tutumuna rağmen, İran'daki kaos ortamını fırsat gören Hindistan'daki Haydarabad Nizamı Kamerüddin Çın Kılıç Han ve Afgan hükümdarı Ahmed Şah Dürrani, Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a ve III. Mustafa'ya mektup göndererek birlikte İran'a saldırmayı teklif etmişlerdir. Buna rağmen, Osmanlı padişahları, kısa bir süre önce sona eren ve 20 yıldan fazla süren Osmanlı – İran savaşlarının her iki tarafı da ne kadar yıpratmış olduğunu farkındaydılar. Bu nedenle, teklifleri reddederek, savaşın daha fazla iç ve dış kaynak tüketimine yol açmasını istememişlerdir (Bayur, 1948, s. 403-469; Tucker, 2006, s. 108).

Bölgenin dinamikleri, Osmanlı Devleti'nin izlediği tarafsızlık politikasının aksine gelişmelere yol açmıştır. Osmanlı ve İran arasında yerel kabilelerle ilgili olarak ortaya çıkan uyuşmazlık, önce çatışmaya, sonra krize,

¹ Bu dönemde dış politikada tarafsızlık anlamında istisnai durumlar da yaşanmıştır. I. Mahmud ve III. Mustafa döneminde Lehistan meselesine müdahale edilmiş, Avusturya ve Rusya karşısında, konjonktür ve çıkar ilişkileri doğrultusunda Prusya ve Fransa ile iş birliği yoluna gidilmiştir (Sander, 2016, s. 148).

ardından da savaşa dönüşmüştür. Bu uyuşmazlığın temelleri, 1765 yılına dayanmaktadır. Kerim Han Zend, İran’da birliği sağlamaya çalışırken aynı zamanda Basra Körfezi’ndeki ticareti olumsuz etkileyen yerel kabilelerle de mücadele etmekteydi. Özellikle Beni Ka’b kabilesi, bölgedeki ticarete zarar veren bir unsur olarak ortaya çıkmış ve Kerim Han, bu kabileyi ortadan kaldırmak için Osmanlı Devleti’nin Bağdat Valisi Ömer Paşa ile işbirliği yapmayı önermiştir. Ancak, Ömer Paşa söz vermesine rağmen, Kerim Han’ın Basra’yı işgal etme niyetiyle hareket edeceğini düşünüp yardımda bulunmamıştır. Kerim Han, aynı zamanda Maskat kabilesinin faaliyetlerini durdurmak amacıyla harekete geçmiştir. Basra üzerinden kara yolu ile Maskat’a asker sevk etmeyi planlamış, ancak Ömer Paşa bu teklifi reddetmiş ve hatta Maskat kabilesi Osmanlı Devleti ile stratejik ortaklık sürdürdüğü için lojistik destek sağlamıştır. Bu noktadan itibaren taraflar arasındaki uyuşmazlığın karşılıklı eylemlerle çatışma durumuna evrildiğini söyleyebiliriz. Böylece Osmanlı ve İran arasındaki uyuşmazlık daha da derinleşmiş ve iki taraf arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir. Daha sonra, İran’a bağlı Bender-i Rig yöneticisi Mir Mühenna, Kerim Han’a karşı çıkarak bağımsız hareket etmeye başlamış ve yağmacılık faaliyetlerine girişmiştir. Hollandalıların kontrolündeki Harek Adası’nı alıp üç yıl boyunca yönetmiş, ancak 1769 yılında Kerim Han’ın gönderdiği birliklere karşı koyamamış ve Basra’ya kaçmıştır. Bu gelişme, Osmanlı Devleti’nin Bağdat Valisi Ömer Paşa tarafından ciddi bir şekilde ele alınmış ve Mir Mühenna, Ömer Paşa’nın emriyle yakalanıp idam edilmiştir. Kerim Han, Mir Mühenna’nın idam edilmesinin ardından büyük bir öfke duymuş ve Bağdat Valisi Ömer Paşa’yı tehdit etmiştir. Kerim Han, “Bizden kaçan asi kulumuzu sen nasıl olur da idam edersin, bunun hesabını vereceksin” diyerek krizi daha da tırmandırmıştır. Bu olay, Osmanlı Devleti ile İran/Zend Hanedanlığı arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirmiştir (Açar, 2024b, s. 171-173). Bu olayla birlikte uyuşmazlık süreci artık yerini çatışma sürecine bırakmıştır.

Osmanlı – İran/Zend Hanedanlığı arasındaki çatışma sürecini hızlandıran üç önemli mesele bulunmaktaydı. Ömer Paşa tarafından İranlı hacılara gümrük vergisi uygulanması, 1771 yılında Şefi Hand Zend’in Bağdat ve civarındaki köyleri, 1772 yılında Allah Kuluhan’ın Derne şehrini yağmalamaları ve 1772-73 yıllarında vebadan ölen İranlı hacıların mallarının Ömer Paşa tarafından el konulduğu iddiası çatışma sürecini daha da tırmandıran meselelerdir. Kerim Han’ın emriyle Şefi Han Zend 1771 yılında Bağdat ve civarındaki köyleri yağmalayıp halkın bir kısmını esir etmiştir.

Bu olaydan bir sene sonra Kirmanşah Hanı Allah Kuluhan da Osmanlı'ya tabi Derne'yi basıp şehri yakmıştır (Demir, 2023, s. 183). Bu dönemde Osmanlı topraklarında bulunan Şiiler için kutsal olan yerlere İranlı hacıların gidişleri de Daha önce vergi ödemeyen İranlı hacıların, Ömer Paşa'nın emriyle vergi ödemeye başlamaları, İran hükümetinin tepkisini çekmiştir. Bu durumu çözmek adına Kerim Han, durumu Osmanlı'ya iletmek için harekete geçmiştir (Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A. {DVNSNMH.d... 9/76). Ancak bu girişimler, çatışmanın çözülmesindense daha da derinleşmesine yol açmıştır. 1772-1773 yıllarında, kutsal bölgelerde veba salgını ortaya çıkmış ve birçok hacı hayatını kaybetmiştir. Ömer Paşa, ölen hacıların mallarına el koymuş ve bu durum, İranlı hacıların aileleri ve Kerim Han için büyük bir sorun haline gelmiştir. Kerim Han, ölen hacıların mallarının varislere verilmesi için Ömer Paşa'ya 1774 yılı başlarında Haydar Kuli Han Zengene adında bir elçi göndermiştir. Fakat Ömer Paşa, Kerim Han'ın bu talebine aldırış etmemiştir (Açar, 2024b, s. 174). Bu durum, iki devlet arasında gerginliklerin artmasına ve diplomatik ilişkilerin daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Böylelikle, iki devlet arasındaki 1765'ten itibaren süregelen uyuşmazlık ve/veya çatışma, diplomatik ilişkilerin daha da kötüleşmesiyle kriz durumuna doğru evrilmeye başlamıştır. Krizi başlatacak olan tetikleyici olay, Baban Sancağı'ndaki gelişmelerden kaynaklanacaktır.

4.2. Kriz Evresi (Ağustos 1774 – 2 Mayıs 1776)

4.2.1. Krizin Ortaya Çıkışı ve Tırmanma Süreci

Baban Sancağı'nda 1774 yılı içerisinde yaşanan gelişmeler, Osmanlı ile İran arasındaki uyuşmazlığı ve/veya çatışmayı kriz evresine taşıyan önemli bir faktör olmuştur. Osmanlı'ya bağlı olan Baban aşiretinin iç çekişmeleri, bölgedeki siyasi dengeleri etkilemiş ve iki devlet arasında gerilimlere yol açmıştır. Baban Sancağı, asırlardır Osmanlı idaresinde bulunan ve İran sınırındaki bir Ocaklık olarak kurulan bir bölgeydi. Zamanla Baban ailesinin yönetimine geçmiş ve Bağdat Valiliği'ne bağlı bir idare halini almıştır. Dönemin Baban Mutasarrıfı Mehmet Paşa, kardeşi Ahmet Paşa ile yaşadığı ihtilaf sonucunda onu yakalatıp hapse attırmıştır. Bu durum, diğer kardeşi Mahmut Paşa'nın da endişe etmesine yol açmış ve Mahmut Paşa, Bağdat Valisi Ömer Paşa'nın yanına kaçarak sığınmıştır. Bu gelişmeler, Mehmet Paşa ve Ömer Paşa arasındaki ilişkileri germiş ve Mehmet Paşa'nın başıboş hareket etmesine zemin hazırlamıştır. Ömer Paşa, bu olaylar sonrası

Mehmet Paşa'yı azledip Mahmut Paşa'ya asker vererek Baban Sancağı'na göndermiştir. Mehmet Paşa, Osmanlı ordusunun karşısında direnemeyince Kerim Han'ın yanına kaçmış ve ondan yardım istemiştir. Kerim Han, Ömer Paşa'ya yazdığı bir mektup ile Mehmet Paşa'nın görevine iade edilmesini talep etmiştir. Ancak Kerim Han'ın yapmış olduğu bu teklifi Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma olarak değerlendiren Ömer Paşa, mektuba olumsuz yanıt vermiştir. Bunun üzerine Kerim Han, Mehmet Paşa'yı yeniden görevine getirmek için yeğeni Ali Murat Han komutasında bir orduyu Ağustos 1774'te Osmanlı'ya karşı harekete geçirmiştir. Kerim Han'ın bu eylemi, iki taraf arasında 1765'ten beri süregelen uyuşmazlığı ve/veya çatışmayı kriz evresine taşıyan tetikleyici eylem olarak değerlendirilebilir. Ancak Ali Murat Han, Osmanlı kuvvetleri karşısında başarılı olamayarak Kasım 1774'te esir düşmüştür. Ali Murat Han, Bağdat'a götürülüp Ömer Paşa'nın misafiri olduktan sonra krizin tırmanmaması için İran'a geri gönderilmiştir (Ateş, 2008, s. 69-70; Uzunçarşılı 1956, s. 458). Osmanlı Devleti, Baban Sancağı'ndaki bu iç çekişmeleri kendi yönetiminde tutma çabası gösterirken, İran ise bölgedeki etkisini artırma peşindeydi. Bu karşılıklı hareketler, hem Osmanlı hem de İran için bölgedeki nüfuz mücadelesinin bir simgesi haline gelmiştir.

Bab-ı Ali, Kerim Han'a karşı görece yumuşamaya eğilimli tutumunu sürdürürken, Bağdat Valisi Ömer Paşa da bölgedeki gelişmeleri merkeze bildirmekten geri kalmamıştır. Ömer Paşa, Zendlerin Baban Sancağı'ndaki beylik mücadelesine müdahil olduklarını, Maskat üzerine düzenledikleri harekâta Zend askerlerinin Basra'dan geçişine izin verilmediğini ve İranlı hacılara ve tüccarlara kötü davranılmadığını detaylıca anlatmıştır. Ömer Paşa, Kerim Han'ın Osmanlı hudutlarına doğru bir harekât hazırlığında olduğunu ve bu yüzden Bağdat ile Basra'ya olası bir saldırı tehdidi altında olduklarını belirterek, yardıma ihtiyaç duyduklarını bildirmiştir (BOA, A. {DVNSMHM.d... 166/817). Ömer Paşa'nın merkeze iletği bu kritik bilgiler tırmanma sürecinin doruk noktasına doğru ilerlediğinin kanıtı olmuştur. Zira, bu gelişmenin ardından, Kerim Han, İstanbul'a Abdullah Ağa adında bir elçi göndererek Ömer Paşa'yı şikâyet etmiş ve sıkıntıların giderilmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSNMH.d. 9/76; BOA, C..HR. 185/9242). Osmanlı hükümeti durumu öğrenmek için Kars muhafızı Vezir Ahmed Paşa ve Şehr-i Zor valisi Vezir Süleyman Paşa'dan bilgiler almıştır. Gelen yazılarda Vezir Ahmed Paşa Ömer Paşa'nın dediklerine uygun olayı anlatırken, Şehr-i Zor Valisi Vezir Süleyman Paşa kavganın başlamasından Bağdat Valisi Ömer Paşa'yı sebep olarak görmüştür. (Ahmet Cevdet Paşa,

1983, s. 341-342). Ancak, Osmanlı hükümeti tarafından yapılan tahkikat sonucunda Kerim Han'ın şikâyetlerinin asılsız olduğu ortaya çıkmıştır (BOA, HAT, 7/218). Buradan anlaşılan, Kerim Han'ın gönderdiği elçinin sadece Osmanlı'yı oyalamak amacı taşıdığıydı. Kerim Han, kriz yönetimi sürecinde saldırı hazırlığında olduğu izlenimi vermemek ve askeri hazırlık için zaman kazanma stratejisini işletiyordu.

Tablo 2

Osmanlı – Zend Hanedanlığı Krizi Evreleri

	Zaman Dilimi	Temel Aktörler	Gelişmeler	Sonuç
KRİZ ÖNCESİ (Uyuşmazlık Evresi)	1765-1769	Ömer Paşa Kerim Han Zend	- Korsanlara karşı İttifak kurma ve ortak hareket etme tekliflerine karşı kayıtsızlık	Kerim Han ile Osmanlı arasında gerilimin artması
KRİZ ÖNCESİ (Çatışma Evresi)	1771-1774	Ömer Paşa, Kerim Han, Baban Sancağı Yöneticileri	- Bağdat ve Derne'nin İranlılar tarafından yağmalanması. - İranlı hacıların şikâyetleri. - Vebadan ölen İranlıların malları meselesi. - Osmanlı'nın çözüm odaklı ve diplomatik yaklaşımı.	- Ali Murat Han'ın esir alınması ve bırakılması. - Basra kuşatması.
KRİZ EVRESİ	1774-1776	Ömer Paşa, Kerim Han, Baban Sancağı Yöneticileri Elçi Sünbülzade Vehbi Efendi	- Baban Sancağı'ndaki gelişmeler neticesinde İranlıların askeri harekate geçmesi. - Osmanlı'nın Sükûnet çağırısı	- Krizin derinleşmesi, Basra kuşatılması - Diplomatik görüşmelerin başarısız olması
SAVAŞ EVRESİ	1776-1779	Kerim Han, Sadık Han, İspanakçı Mustafa Paşa, Abdullah Paşa, Hasan Paşa, Basra Mütessellimi Süleyman Paşa	- Kerim Han'ın Basra'yı ele geçirmesi - Osmanlı'nın savaş ilanı - Barış görüşmeleri	- Çözumsuz barış görüşmeleri - Kerim Han'ın Rusya ile ittifak çabası
SONUÇ EVRESİ	1779		Kerim Han'ın ölümü	Osmanlı'nın Basra'yı geri alışı ve krizin bitişi.

Doğu sınırlarında bir savaş istemediği için, bölgedeki krizin savaşa dönüşmeden çözülmesini amaçlayan I. Abdülhamid kriz yönetimi sürecinde, Kerim Han'ın Osmanlı'ya karşı gizlediği başka bir niyetinin olup olmadığını öğrenmek için mesaj gönderme ve müzakere gibi diplomatik yolları kullanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için Divân-ı Hümâyûn hâcegânlarından Sümbülzade Vehbi Efendi 26 Eylül 1774 tarihinde elçi olarak görevlendirilmiş ve Kasım 1774'te İstanbul'dan hareket etmiştir. Vehbi Efendi, elçilik görevinde I. Abdülhamid'in tahta geçişini, iki devlet arasındaki dostluğun kuvvetlendirilmesi gerektiğini ve Ruslarla yapılan bir anlaşmanın haberini Kerim Han'a iletmıştır (BOA, TS.MA.e, 731/4). Vehbi Efendi'nin bu ziyareti, tırmanma sürecini yavaşlatmak açısından önemli olduğu gibi, aynı zamanda Kerim Han'ın Osmanlı Devleti tarafından resmi olarak tanındığını göstermesi açısından dış politikada önemli bir gelişmeydi.

4.2.2. Osmanlı – İran Savaşı (2 Mayıs 1776 – 1779)

Osmanlı hükümetinin Kerim Han ile yaşanan sorunları diplomatik yollarla çözmek maksadıyla görevlendirdiği Sümbülzade Vehbi Efendi Kasım ayı ortalarında yola çıkmasına rağmen 9 Mart 1775 tarihinde İran'a varmış ve Kerim Han tarafından – uygulamakta olduğu zaman kazanma stratejisine uygun olarak- oyalanarak 23 Nisan 1775 tarihinde kabul edilmiştir (Demir, 2023, s. 181). Sümbülzade Vehbi Efendi'nin elçiliği devam ettiği sıralarda Kerim Han, kardeşi Sadık Han'a yaklaşık 30 ile 50 bin asker vererek Basra'yı kuşatmaya göndermiştir. Sadık Han 10 Ocak 1775 tarihinde Şiraz'dan ayrılmış ve 3 Nisan 1775 tarihinde Basra kuşatmasına başlamıştır. Diğer taraftan, eş zamanlı olarak, başka bir 20 bin kişilik kuvveti ise Doğu Anadolu bölgesine yönlendirmiştir (BOA, C. AS. 1101/48664; Açar, 2024b, s. 179). Bu süreçte, Basra mütesellimi Süleyman Ağa, bir yıl boyunca, özellikle Maskat'tan gelen yardımlar ve halkın desteğiyle İran kuvvetlerine direnmeyi başarmıştır (BOA, TS.MA.e, 696/18). Olaylar devam ederken Bağdat Valisi Ömer Paşa azledilip yerine Rakka Valisi Ispanakçı Hafız Mustafa Paşa atanmıştır (BOA, TS.MA.e. 346/21). Ispanakçı Hafız Mustafa Paşa, Kerim Han tarafından gönderilen elçi ile beş maddelik bir anlaşma yapmış ve merkeze de herhangi bir sorun olmadığını belirten bir yazı göndermiştir (TS.MA.e, 465/24). Ancak İran tarafının Osmanlı'yı oyalamak için böyle bir harekete başvurduğu Basra'ya daha fazla asker göndermesiyle anlaşılmıştır. Ispanakçı Hafız Mustafa Paşa İran'a karşı Osmanlı çıkarlarını korumada gösterdiği zafiyet neticesinde Basra, daha fazla

direncini sürdüremeyip 16 Nisan 1776 tarihinde İran güçlerinin eline geçmiştir. Bu gelişme Kerim Han'ın İstanbul'a gönderdiği İbrahim Bey adlı elçi vasıtasıyla bildirilmiş (BOA. HAT. 128/5291) ve Osmanlı Devleti'nin 2 Mayıs 1776 tarihinde İran'a resmen savaş ilan etmesiyle sonuçlanmıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1983, s. 343). Böylelikle, iki devlet arasındaki ilişkilerde Ağustos 1774'te tetiklenen kriz durumu tam anlamıyla askerileşerek artık savaş durumuna evrilmiştir. Bu, taraflar arasındaki kriz yönetimi sürecinin de başarısızlığa uğradığı anlamına geliyordu.

Savaş sırasında, Ispanakçı Mustafa Paşa'nın başarısızlığı sonucu azledilmesi ve yerine Abdi Paşa'nın atanmasının ardından, Abdi Paşa'nın Bağdat'ta otoriteyi sağlamada başarısız olması üzerine, Bab-ı Ali, eski Bağdat Valisi Ömer Paşa'nın kethüdası Abdullah Paşa'yı görevlendirmiştir. Aynı dönemde Kerkük ve Şehrizor Valiliği de Hasan Paşa'ya verilmiş ve iki valiye Kerim Han'a karşı harekete geçmeleri talimatı verilmiştir (BOA, C..AS.. 941/40820). Ancak, bu süreçte Osmanlı Devleti için bekleyen bir başka kriz, Abdullah Paşa ile Hasan Paşa arasındaki anlaşmazlık olmuştur. Hasan Paşa, hazırlıklarını zamanında yaparak harekete geçmesine rağmen, Abdullah Paşa'nın ağır hareket etmesi nedeniyle yalnız kalmıştır. Hasan Paşa, Baban Mutasarrıfı Mehmet Paşa ile başarılı seferler yapmış, ancak sonunda İran güçlerine karşı dayanamayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır, çünkü Abdullah Paşa ona yardım göndermemiştir. Hasan Paşa'nın merkezden emir almadan harekete geçmesi ve kazandığı zaferler, Abdullah Paşa'nın itibarını zedelemiş ve yardım göndermemesiyle sonuçlanmıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1983, s. 354). Abdullah Paşa'nın vefatının ardından Bağdat Valiliği, Hasan Paşa'ya verilmiştir (Bayatlı, 2005, s. 10). 1778 yılında, savaşın uzamaması ve gereksiz yere sürmemesi için Bab-ı Ali, barış girişimlerinde bulunmuş ve Selim Sırrı Efendi'yi barış görüşmeleri için göndermiştir (BOA. HAT. 29/1389). Ancak, Kerim Han, barışa karşı çıkmış ve Osmanlı aleyhine Rus Çariçesi II. Katerina ile ittifak anlaşmaları yapmaya çalışmıştır (Uzunçarşılı, 1956, s. 462). Kerim Han'ın 1779 Mart ayında ölmesi ile bu planlar geçersiz hale gelmiştir. Kerim Han'ın ölümünün ardından İran'da tekrar taht mücadeleleri başlamış ve Osmanlı Devleti, Basra'yı almak için fırsat görmüştür. Hasan Paşa, Numan Efendi'yi Basra'ya göndermiştir. Basra'yı savunan Kerim Han'ın kardeşi Sadık Han İran'daki taht mücadelesine katıldığında, Numan Efendi 1779 yılında Basra'yı tekrar Osmanlı hakimiyetine sokmuştur (BOA. HAT. 29/1387; BOA. HAT. 29/1388; BOA. HAT. 29/1390). Bu gelişmeyle birlikte taraflar arasında savaşa evrilen kriz durumu sona ermiştir.

5. Krizi Yönetimi Süreç Analizine Göre Osmanlı Devleti – İran / Zend Hanedanlığı Krizinin Değerlendirilmesi

Osmanlı Devleti ile İran/Zend Hanedanlığı arasındaki kriz, Ağustos 1774 – 2 Mayıs 1776 yılları arasında ortaya çıkıp, başarısız sayılabilecek bir kriz yönetimi süreci sonunda savaşa evrilmekle birlikte, krizin uyarılarının belirmeye başladığı 1765 yılı itibariyle kriz öncesi evre de (uyuşmazlık ve çatışma) hesaba katıldığında gelişen bir kriz niteliği göstermektedir. Kriz öncesi evre (1765 – Ağustos 1774), Kerim Han ile Ömer Paşa arasındaki sürtüşmelerle şekillenmiştir. Bu dönemde, Ömer Paşa, Kerim Han'ın korsanlara karşı ortak bir hareket etme çağrılarını kulak tıkamış ve gerekli yardımı sağlamamıştır. Kerim Han, Ömer Paşa'nın, İranlı hacılara ait mallara haksız şekilde el koyduğunu ve fazladan vergi aldığını merkeze bildirmiştir, ancak krizi yatıştıracak adımlar atılamamıştır. Kriz evresinde (Ağustos 1774 – 2 Mayıs 1776) ise, Kerim Han Osmanlı'ya bağlı Baban Sancağı'ndaki Mehmet, Ahmet ve Mahmut kardeşler arasındaki mücadeleye müdahil olarak Osmanlı'nın içişlerine karışmıştır. Kerim Han'ın yeğeni Ali Murat Han'a asker vererek 1774 yılının Ağustos ayında Osmanlı'ya karşı göndermesi taraflar arasındaki süreci kriz durumuna taşımıştır. Osmanlı Devleti, esir alınan Ali Murat Han'ı geri göndererek fiilen başlamış olan askeri çatışmayı yoğunlaştırmadan çözüm arayışını sürdürse de Kerim Han, savaşı daha da yoğunlaştıracak bir adım daha atarak Basra'yı kuşatma kararı almıştır. Basra'daki kuşatma, bir yıldan fazla bir süre devam etmiş ve sonunda İran güçleri tarafından ele geçirilmiştir. Bu gelişme üzerine Tırmanma sürecinin sonunda, kriz yönetilebilir olmaktan çıkmış ve Osmanlı Devleti, zaten fiilen sürdürmekte olduğu savaş durumunu 1776 yılının Mayıs'ında resmileştirerek İran'a savaş ilan etmiştir. Savaş boyunca, Osmanlı Devleti arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere, barış yapma girişimlerinde bulunmuşken, Kerim Han, Rus Çariçesi II. Katerina ile Osmanlı'ya karşı ittifak teklifinde bulunmuştur. Ancak Kerim Han'ın 1779 yılında ölmesiyle birlikte, İran-Rusya ittifakı hayata geçememiştir ve Osmanlı, Basra'yı tekrar alarak savaşı sonlandırmıştır. Bu sonuç, taraflar arasındaki krizin de sonlanması anlamını taşımaktadır.

Gerek kriz sürecinin gerekse savaş süreci yönetilmesinde dönemin uluslararası güç dengesinin etkileri de yadsınamaz. Osmanlı Devleti ile İran arasındaki krizin ve savaşın yaşandığı dönemde uluslararası sistemin yapısına bakıldığında, Avrupa'da 1740 – 1748 Avusturya Veraset Savaşları ve 1756

– 1763 Yedi Yıl Savaşları sonrasında şekillenen klasik güç dengesine dayanan çok merkezli bir yapı bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti ise Karlofça Antlaşması sonrası yaşadığı toprak kayıplarını telafi etme derdine düşmüş, fakat başarılı olamayınca imparatorluk Avrupa’da saldırı durumundan savunma durumuna geçmiştir. Krize söz konusu olan dönemin öncesi de Osmanlı Devleti için pek iyi sayılmazdı. 1768 – 1774 Osmanlı Rus Savaşı Osmanlı Devleti’ni maddi ve manevi anlamda yıpratmıştı. Karadeniz’in kuzeyindeki toprakların kaybı, Polonya bölgesinden çekilmesi, donanmasının yakılması ve içeride kendisine bağlı Hristiyan halkın korunması gibi haklar Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya’ya geçmiştir. Avrupa devletleri arasındaki rekabette bir denge faktörü olan Osmanlı Devleti’nin yaşamış olduğu bu olumsuzluklara rağmen Avusturya, İngiltere, Fransa, Rusya ve Prusya’nın başat aktörler olduğu çok merkezli bir uluslararası sistem içerisinde Osmanlı Devleti de önemli bir aktördü.

Krizin yaşandığı bölgesel-alt sistemde, Osmanlı Devleti’nin İran’a kıyasla daha güçlü ve avantajlı bir konumda olduğu görülmektedir. Bölgenin önemli yönetim merkezlerinden biri olan Baban Sancağı, Osmanlı tarafından tanınan kişilerce yönetilmekteydi ve bu durum, bölgedeki aşiretlerin Osmanlı’ya bağlılığını artırarak Osmanlı Devleti’ni siyasi açıdan avantajlı bir konuma taşımaktaydı. Ayrıca Kerim Han’ın yalnızca şah vekili olarak görev yapması, bölgedeki aşiret liderlerini Osmanlı’ya yakınlaştıran bir diğer unsurdu. Yönetimsel açıdan bakıldığında, Osmanlı’nın kurumsallaşmış ve istikrarlı yapısı, Safevi Hanedanı’nın çöküşünden sonra sürekli krizlerle uğraşan İran’a göre daha cazip görünmekteydi. Kerim Han’ın bölgedeki etkisi ise aşiretler tarafından geçici bir durum olarak değerlendirilmekteydi. Nitekim kriz sonrası dönemde İran askerlerinin bölgeden çekilmesiyle Osmanlı Devleti bölge üzerindeki hakimiyetini kolaylıkla yeniden sağlamıştır. Bununla birlikte, Çarlık Rusyası yavaş yavaş bölgede yükselen bir güç haline gelmiş ve açık denizlere inme stratejisi doğrultusunda bölgeye nüfuz etmeye başlamıştır. Ayrıca askeri açıdan olmasa da ticari faaliyetler bakımından bölgede bir İngiliz etkisi de hissedilmekteydi. Ancak 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve İran’ın mücadeleleri sonucu ortaya çıkan güç boşluğu, İngiltere tarafından askeri anlamda da doldurulmaya başlanacaktır.

Dış politika kriz analizlerinde dikkat çeken unsurlardan biri de olayın gerçekleştiği coğrafyadır. Bu kriz, Fırat ve Dicle nehirlerinin bulunduğu Or-

tadoğu bölgesinde yaşanmıştır. Bölgenin verimli tarım arazilerine sahip olması ve Fırat ile Dicle nehirlerinde taşımacılığın yapılabilmesi, burayı ekonomik olarak canlı tutmuş ve önemli bir gelir kaynağına dönüştürmüştür. Bölgenin büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olmasına rağmen, İran için de dini açıdan büyük bir öneme sahipti. Kerbela, Necef ve Samarra gibi şehirler İranlı Şiiler tarafından kutsal kabul edilmekteydi (Açar, 2024b, s. 174). Kerim Han Zend, İranlı hacıların haklarını savunarak ve bu bölgeyi ele geçirmeyi hedefleyerek, hem dini hem de siyasi bir motivasyonla hareket etmekteydi. Bu sayede, şah vekili olarak İran halkı nezdinde meşruiyetini güçlendirmeyi amaçlamıştı.

İran ile yaşanan kriz, aktör sayısı açısından Osmanlı Devleti için çift taraflı bir kriz olarak değerlendirilebilir. Barış görüşmeleri sonuçsuz kaldıktan sonra 1779 yılında Kerim Han'ın bir elçisini Rusya'ya göndererek Osmanlı'ya karşı saldırıyı teşvik etmeye çalışması, ancak ölümünün bu planı engellemesi, krizin ve savaşın çift taraflı olarak kalmasına neden olmuştur. Kriz niteliği itibarıyla, başlangıçta siyasi uyuşmazlıklarla ortaya çıkmıştır. Ömer Paşa'nın Kerim Han'a bağlı olan Mir Mühenna'yı idam etmesi ve Baban Sancağı'nı yöneten kardeşler arasında çıkan sorunlara İran'ın müdahil olması, krize siyasi bir boyut kazandırmıştır. Bununla birlikte, Kerim Han'ın kardeşi Sadık Han'ı Basra'yı kuşatmakla görevlendirmesi, krizi askeri ve güvenlik boyutuna taşımıştır. Osmanlı topraklarına doğrudan yapılan bu saldırı krizin tırmanmasına yol açmış ve ulusal güvenlik krizi niteliği kazanmıştır.

Krizin ortaya çıkış biçimi, tekrarlayan ve gelişen bir kriz olarak nitelendirilebilir. Zamanla şekillenen, bir süre durağanlaşıp daha sonra yeniden tırmanan krizler tekrarlayan kriz kategorisine girer ve Osmanlı Devleti ile İran arasındaki sınır sorunları bu tanıma uygundur. Safeviler döneminde 1669 yılında yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşması, sınırları büyük ölçüde belirlemiş, ancak Nadir Şah'ın agresif politikalarıyla bölgede tekrar savaş yaşanmış ve 1746'da Kasr-ı Şirin Antlaşması'na dayalı olarak Kerden Antlaşması imzalanmıştır. Tekrarlayan krizlerin temel özelliği, uyuşmazlığın tamamen çözülememesi nedeniyle zaman zaman sorunların yeniden ortaya çıkabilmesidir. Kerim Han'ın yönetime gelişiyle bu sorunlar tekrar gündeme gelmiş ve İran kuvvetleri Osmanlı toprağı olan Basra'ya saldırmıştır. Diğer taraftan, Osmanlı-Zend Hanedanlığı Krizi, ani bir kriz olmaktan çok, kademeli olarak gelişen ve bu tür krizlerin belirgin özelliklerini taşı-

yan bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu tür krizler, zamanla şekillenip yoğunlaşır ve tarafların genellikle diplomasi ve müzakere yoluyla çözüm arayışına yönelmesine olanak tanır. Ancak uzun bir zaman dilimine yayılan bu tür durumlar, ilişkilerin giderek kötüleşme riskini de beraberinde getirir. Gelişen krizlerin bir diğer özelliği, karşı tarafın tutumuna bağlı olarak kararların alınması ve stratejilerin şekillenmesidir. Kerim Han, bölgedeki hakimiyetini pekiştirdikten sonra korsanlık faaliyetlerini sona erdiren ticareti korumak amacıyla Osmanlı Valisi Ömer Paşa ile iş birliği yapmayı hedeflemiş, ancak bu çabaları beklediği desteği görmemiştir. Bunun ardından İranlı hacıların şikayetlerini ve Ömer Paşa'nın faaliyetlerini Osmanlı merkezine ileterek, Osmanlı topraklarına yönelik bir saldırıya gerekçe oluşturacak şekilde bir savaş sebebi (casus belli) yaratmaya çalışmıştır. Nihayetinde, Osmanlı elçisi Sünbülzade'yle görüşmeler yaptığı sırada Kerim Han, Basra'ya yönelik bir kuşatma başlatmış ve bir yılı aşkın süren bu kuşatma sonucunda şehri ele geçirmiştir. Bu süreçte, Basra'ya kademeli olarak hakim olmuş ve Osmanlı'yla savaşıma riskini göze almıştır. Osmanlı Devleti ise kriz boyunca barışçıl bir çözüm arayışını sürdürmüş ve Kerim Han ile doğrudan bir savaşa girmekten kaçınmıştır. Bölgedeki valilere çatışmalardan uzak durmaları talimatını vermiş ve diplomasi yoluyla anlaşma sağlanması için elçiler göndermiştir. Hatta Basra'nın kuşatma altında olduğu dönemde dahi sakin bir yaklaşım sergileyerek meseleyi müzakereyle çözme çabalarını sürdürmüştür. Ancak Kerim Han'ın Basra'yı ele geçirmesi, Osmanlı'nın diplomatik çabalarının sonuçsuz kalmasına yol açmış ve bu durum Osmanlı'nın savaş ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. Bir yıldan uzun süren kuşatma sırasında Osmanlı Devleti, anlaşmazlığı diplomatik ve siyasi yollarla çözebileceğine inanmış, ancak bu çabalar başarısız olarak kriz durumu savaşa evrilmiştir. Ancak Kerim Han'ın ölümüyle Osmanlı, kaybettiği Basra'yı geri almış ve savaş sonrası kriz öncesi duruma (status quo ante bellum) dönmüştür. Bu durum, krizin ve savaşın sonunda önemli bir değişim yaşanmadığını ve her iki tarafın da eski konumlarına geri döndüğünü göstermektedir. Bu açıdan kriz sonucuna göre ilişkilerde değişime neden olmayan kriz tanımına uygundur.

Osmanlı Devleti ile yaşanan krizi kasıtlı olarak çıkaran aktör Kerim Han'dır. Ömer Paşa ile yaşadığı sorunları gerekçe göstererek Osmanlı topraklarına saldırması, Kerim Han'ın bilinçli bir stratejiyi uyguladığını ortaya koymaktadır. Osmanlı tarafından gönderilen Sünbülzade Vehbi Efendi'nin İran ricali ile yaptığı görüşmelerde İranlı hacılardan vergi alınmasının ferdi

bir hareket olduğunu padişahın rızasına aykırı bir hareket olduğunu ifade edip “kale muhasarasına girişilecek bir nakz-ı ahd olmadığını” belirtmiştir (Demir, 2023, s. 182). İranlılar ise Basra müteselliminin İran’a gemileri vermeyip Maskat imamına yenilmelerinin asıl sulhu bozan gerekçe olduğunu ileri sürdüklerinde Sünbülzade Maskat İmamının Osmanlı ile sıkıntısı olmadığını aksine Osmanlı’nın dostu olduğunu ifade etmiştir. İranlar daha sonra veba nedeniyle vefat edenlerin mallarına el koyulmasını da ileri sürdüklerinde Sünbülzade birkaç istisna ile vefat edenlerin mallarının Beytülmal’a kalmasının hukuk meselesi olduğunu, şeriat üzere varislerin malları zabitan aracılığıyla teslim olabileceğini belirtmiştir. Sünbülzade ayrıca 1771’de Bağdat ve civarındaki köylerin yağmalanmasını, Osmanlı reayasının İran tarafından zorla göç ettirildiğini sorunca İran devlet ricali “Vekil’e arz edelim” diyerek toplantıyı başka bir güne ertelemişlerdir. Sünbülzade, Kerim Han ile görüşmesinde Osmanlı padişahının böyle bir kuşatmayı beklemeyeceğini ileterek Kerim Han yumuşasa da Kerim Han’ın casusları Osmanlı’nın Basra kuşatmasına dair herhangi bir askeri harekatta bulunmadığı bilgisini almasıyla cesaretlenip “sonunda ne olursa olsun Basra’yı almaya muhtacım” diyerek uzlaşmaz tavrını ortaya koymuştur. (Demir, 2023, s. 183-184).

Krizin başlangıcında Kerim Han, zaman kazanmaya yönelik strateji izleyip bu süreçte Osmanlı Devleti’nin zayıf noktalarını hedef alarak adımlarını atmıştır. Bir yandan Osmanlı’ya elçiler gönderirken diğer taraftan da casuslarından aldığı bilgiler doğrultusunda Osmanlı topraklarına saldırılar gerçekleştirmiştir. Osmanlı’nın gönderdiği Sünbülzade Vehbi Efendi’yi iki aya yakın bir süre İran topraklarında oyaladıktan sonra görüşmüştür. Bu sırada Basra kuşatmasında kayda değer ilerleme elde edip bu doğrultuda Sünbülzade ile görüşmeyi hedeflemiştir. Bu yönüyle de Kerim Han Osmanlı Devleti’nin tepkisiz kalmayacağını bilerek kontrollü baskı stratejisi uygulayarak Osmanlı’ya karşı küçük ölçekli ve düşük seviyeli bir zorlama eylemine girişmiştir. Osmanlı Devleti ise krizin ilk aşamalarında itidalli bir yaklaşım sergileyerek doğrudan askeri müdahaleden kaçınmış ve diplomatik yolları tercih etmiştir. Bu açıdan Osmanlı’nın kırmızı çizgi oluşturma stratejisi (Kırmızı hat stratejisi) uyguladığını söyleyebiliriz. Nitekim Basra’nın bir yıldan fazla süren kuşatmasına rağmen İran’a savaş ilan etmemiştir. Ancak Basra İran askerleri tarafından ele geçirildikten sonra savaş ilan ederek kırmızı çizgisini göstermiştir. Sonuç olarak, Kerim Han kısa vadeli kazanımlar elde etse de stratejik hedeflerini sürdürememiş, Os-

manlı Devleti ise diplomasi ve askeri gücü dengeli bir şekilde kullanarak krizden kazançlı çıkmıştır.

Krizin başarılı bir şekilde yönetilmesinde, süreci yöneten aktörlerin rolü oldukça büyüktür. Hem Osmanlı Devleti hem de Zend Hanedanlığı, egemen devlet anlayışına sahip monarşik yapılarla yönetiliyordu, bu nedenle her iki tarafın karar alma mekanizmalarında sırasıyla Osmanlı’da Sultan, İran’da ise Şah yer alıyordu. Ancak İran tarafında Şah III. İsmail’in olmasına rağmen, asıl süreci yöneten ve baskın bir karakter olan Kerim Han, tüm krizi şekillendiren kişiydi. Kerim Han, Osmanlı elçilerini karşılayarak Osmanlı’ya karşı ittifak kurma girişiminde bulunmuş ve akrabalarına asker vererek Osmanlı topraklarına saldırılarını sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı’ya saldırmak için çevresindeki Hanların “Osmanlı Devleti’nin din düşmanlarıyla mücadele ve savaşı olduğundan bu husus uygun değildir” demelerine rağmen İran’ın Afganlarla savaşırken Osmanlı’nın İran’a saldırmasını ortaya atmıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1983, s. 340). Ayrıca, Basra’yı ele geçirerek Osmanlı’ya karşı başarılı askeri saldırılar düzenleyen Sadık Han da krizin önemli aktörlerinden biridir. Osmanlı Devleti’nde ise Kerim Han’a benzer baskın bir figür bulunmamaktadır. Krizin yaşandığı 1765-1779 yılları arasında Osmanlı tahtında sırasıyla III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamid padişah olarak hüküm sürmüştür. Krizin coğrafi olarak İstanbul’a uzak bir bölgede gerçekleşmesi nedeniyle, Bağdat Valileri olan Ömer Paşa, Ispanakçı Mustafa Paşa, Abdullah Paşa ve Hasan Paşa sürecin içinde etkili olmuştur. Hatta Sadrazam Derviş Mehmed Paşa Bağdat Valisi Ispanakçı Hafız Mustafa Paşa’ya gönderdiği yazıda Kerim Han’a karşı ihtiyatlı hareket edilmesini ve “Bağdat uzak olduğundan bütün icraatında müstakilen karar vermesi gerektiğini” belirtmiştir (BOA, TS.MA.e 456/24). Bu sebepten dolayı kriz yönetiminde Osmanlı valilerinin tecrübesizliği kriz tırmanmasında ve savaşa dönüşmesinde öne çıkmıştır. Ömer Paşa, Kerim Han ile krizin patlak vermesine neden olurken, Ispanakçı Mustafa Paşa’nın başarısız yönetimi krizi derinleştirip İran’ı daha agresif bir politikaya yöneltmiştir. Ispanakçı Mustafa Paşa, kendisine gelen İran elçisi ile beş maddelik anlaşma imzalamış bu durumu da merkeze “İran ile sulh ettim. Basra’yı kuşatmaktan ve baskıdan vazgeçtiler” diye bildirmiştir. Fakat bu Kerim Han’ın Osmanlı’nın yardım göndermesini geciktirmek için uyguladığı bir taktikti ve başarılı da olmuştur. İran bunu fırsat bilerek Basra’yı kuşatması için daha fazla yardım göndermiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1983, s. 343). Kerim Han yanlış bir tavır sergile-

miş, Abdullah ve Hasan Paşalar ise Osmanlı zaferi yerine kendi çıkarlarını düşünmüşlerdir. Basra mütesellimi Süleyman Ağa'nın Basra'yı uzun süre başarılı bir şekilde savunması, Osmanlı'nın elini güçlendirmiş ve krizin savaş boyutuna geçmesini geciktirmiştir. Kriz boyunca taraf değiştiren Baban Sancağı mutasarrıfları Mehmet, Ahmet ve Mahmut kardeşler de sürecin derinleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Tablo 3

Osmanlı – Zend Hanedanlığı Krizi Özet Tablo

Tarih	1765 – 1779
Aktörler	Osmanlı Devleti, İran
Üçüncü Aktörler	Yok
Karar Alıcılar	III. Mustafa ve I. Abdülhamid (Osmanlı Padişahları), Kerim Han (İran)
Krizin Türü	İki taraflı, gelişen
Krizi Tırmandıran Gelişmeler	Kerim Han'ın Basra'ya saldırısı
Krizin Tepe Noktası	Osmanlı Devleti'nin resmi savaş ilanı
Osmanlı Devleti'nin Amaçları ve Hedefleri	Basra'yı tekrar ele geçirmek
İran'ın amaçları ve hedefleri	Bağdat'ı almak, bölgede ticareti kontrol etmek, Şiilerce kutsal sayılan bölgeleri almak, prestij kazanıp İran'da hakimiyetini güçlendirmek
Osmanlı Devleti'nin Kriz Yönetim Stratejisi	Müzakere, Ahdi Hukuka Bağlılık, kırmızı çizgi oluşturma stratejisi (kırmızı hat stratejisi), Savaş.
İran'ın Kriz Yönetim Stratejileri	Zaman kazanma stratejisi, kontrollü baskı stratejisi

Kerim Han, Osmanlı Devleti'ne tabi Basra'ya saldırarak ve aynı zamanda Doğu Anadolu'ya asker göndererek, Osmanlı'nın 1768-1774 yıllarındaki Rus savaşlarından yıpranmış durumunu fırsata çevirmeyi hedeflemiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin aldığı darbeyi psikolojik bir zaaf olarak değerlendiren Kerim Han, bu zayıflıkları stratejik bir avantaj olarak kullanmıştır. Osmanlı Devleti ise, Rus savaşlarının yarattığı ekonomik, siyasi ve mali zorlukların etkisiyle, caydırıcı diplomasi stratejisi kullanarak Kerim Han'ı herhangi bir eyleme kalkışmaması için ikna etmeye çalışmıştır. Bu süreçte, Osmanlı Devleti henüz tehdit gerçekleştirmeden önce önleyici tedbirler almayı hedeflemiştir. Kriz Osmanlı'nın

iç politikada bölgeye daha kararlı odaklanmasına neden olmuştur. İleri-
de aynı sorunların tekrar baş göstereceğini düşünen Osmanlı yöneticileri
kriz sonrasında bölgenin elde tutulması için güçlü bir yerel idarenin olması
gerektiğini idrak etmiş ve halkın saygısını kazanmış Basra Mütesellimi
Süleyman Paşa'yı Bağdat'a vali olarak atamıştır. Böylece bölgede idari
gücünü hissettirerek uzun bir süre İran tehdidinden uzak durmuş ve halkı
yanına çekerek Osmanlı etkisi daha fazla hissedilmiştir.

6. Sonuç

Osmanlı–Zend Hanedanlığı Krizi ve Savaşı, tarihsel olarak önemli bir dö-
nemeçte yer alırken, aynı zamanda devletler arası ilişkilerdeki zorlukları
ve dinamikleri derinlemesine anlamamıza olanak tanımaktadır. Bu kriz,
sadece Osmanlı İmparatorluğu ile Zend Hanedanlığı arasındaki toprak an-
laşmazlıkları ve sınır sorunlarıyla değil, aynı zamanda askeri stratejiler,
diplomatik girişimler ve iç yönetim değişikliklerinin birleşimiyle şekillen-
miştir. Her iki taraf da kendilerinin zayıf olduğunu hissettiği bir dönemde
karşı karşıya gelmiş, bu zayıflıklar birbirlerine karşı agresif bir dış politika
izlemelerine sebep olmuştur.

İran tarafında, Kerim Han Zend'in güçlü bir lider olarak hem dış politikada
hem de iç politikada etkin bir biçimde krizi yönettiği görülmektedir. Kerim
Han, sadece askeri alanda değil, aynı zamanda diplomatik stratejilerde de
dikkatle hareket etmiş, Osmanlı'ya karşı askeri saldırılarını da uzun vade-
li stratejik hedeflere dayandırmıştır. Kerim Han'ın Osmanlı topraklarına
yönelik saldırıları, aynı zamanda Osmanlı'nın zayıflığından yararlanmayı
amaçlayan bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 1768-1774
Osmanlı-Rus Savaşı sonrasındaki ekonomik ve askeri zorluklar, Kerim
Han'ın bu fırsattan yararlanmak istemesine neden olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu açısından ise, 18. yüzyılın ortalarındaki krizler ve
savaşlar, imparatorluğun uluslararası alandaki gücünü yavaş yavaş zayıflat-
mış, iç yönetimdeki değişiklikler ve askeri başarısızlıklar, Osmanlı'yı daha
temkinli bir dış politika izlemeye zorlamıştır. Bununla birlikte, Osman-
lı yönetiminin kriz karşısında sergilediği diplomatik çabalar ve özellikle
Basra'nın kuşatılmasından sonra yaptığı barış girişimleri, imparatorluğun
savaş yerine diplomasi yoluyla çözüm arayan bir yaklaşım benimsediğini
göstermektedir. Ancak, uzun süren kuşatma ve çözüm bulunamayan mü-

zakereler sonunda, Osmanlı'nın askeri müdahalesi, krizin daha da tırmanmasına yol açmıştır.

Kriz süreci, sadece askeri ve diplomatik açıdan değil, aynı zamanda bölgesel güç dengelerinin nasıl değiştiğini ve bu değişimlerin devletlerin dış politikalarını nasıl şekillendirdiğini de ortaya koymaktadır. Basra'nın alınması, yalnızca askeri bir zafer değil, aynı zamanda bölgesel dengeyi yeniden şekillendiren bir olay olmuştur. Ancak, Kerim Han'ın ölümünün ardından yaşanan gelişmeler, Rusya'nın ve İran'ın ittifak kurma çabalarının başarısız olmasına ve Osmanlı'nın eski topraklarına geri dönmesine yol açmıştır. Bu, krizin sonuçları açısından, devletler arası ilişkilerdeki statükonun tekrar sağlanması anlamına gelmiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı ile Zend Hanedanlığı arasındaki kriz, dönemin uluslararası ilişkilerinde ve iç politikadaki zorluklarda büyük bir etkiye sahip olmuştur. Bu kriz, güç dengesinin ve liderliğin ne denli kritik bir rol oynadığını, aynı zamanda devletlerin ulusal güvenliklerini korumak adına kullandıkları askeri ve diplomatik araçların önemini vurgulamaktadır. Krizin sonunda Osmanlı Devleti, kaybettiği toprakları geri almış olsa da, bu olay, bölgedeki güç dinamiklerinin her zaman kırılğan olduğunu ve devletler arasında var olan sınırların genellikle savaşa ve çatışmaya dayalı bir değişim sürecinden geçtiğini gözler önüne sermektedir. Bu tür krizler, sadece bölgesel değil, aynı zamanda küresel anlamda da uluslararası ilişkilerin nasıl şekillendiğini, devletlerin dış politika stratejilerinin nasıl evrildiğini ve liderlerin kararlarının ulusal güvenliği nasıl doğrudan etkilediğini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Osmanlı-Zend Hanedanlığı Krizi, Türk dış politikasında geçmişten günümüze uzanan bölgesel güç dengesi, sınır sorunları ve çok taraflı diplomasi konularında önemli bir örnek teşkil etmektedir. Kriz, Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu'daki egemenliğini sürdürme çabasının yanı sıra bölgesel güçlerle yaşanan sorunların yönetiminde izlenen stratejilere ışık tutmaktadır. Bu bağlamda kriz, Türk dış politikasının tarihsel süreklilik ve değişim ekseninde değerlendirilmesine olanak sağlar. İlk olarak, kriz, Osmanlı Devleti'nin sınır güvenliği ve egemenlik iddialarını koruma çabasıyla şekillenen klasik bir dış politika dinamiğini yansıtmaktadır. Osmanlı'nın Basra Körfezi'ni kontrol altına alma ve bölgedeki istikrarı sağlama amacı, Türkiye'nin modern dönemde de bölgesel istikrarı ve sınır güvenliğini koruma politikalarıyla paralellik göstermektedir. Osmanlı'nın krizi çözme

sürecinde diplomasiye öncelik vermesi ve askeri müdahaleyi son çare olarak kullanması, Türkiye'nin günümüzde uluslararası ilişkilerde diplomatik yolları önceleyen yaklaşımıyla benzerlik taşır. İkinci olarak, kriz, Türk dış politikasında bölgesel güç dengesi ve uluslararası rekabet konularını anlamak açısından da önemlidir. Osmanlı Devleti'nin, Zend Hanedanlığı'nın İran-Rusya ittifakı oluşturma çabalarına karşı tedbir alması, günümüzde Türkiye'nin bölgesel aktörlerin oluşturabileceği ittifakları dengeleme stratejilerine benzer bir diplomasi pratiği sergilemiştir. Bu durum, Türkiye'nin hem bölgesel hem de uluslararası alandaki rekabet ortamında kendine manevra alanı yaratma çabalarını yansıtan bir örnek olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, Osmanlı-Zend Hanedanlığı Krizi, Türk dış politikasının bölgesel liderlik, sınır güvenliği ve çok taraflı diplomasi bağlamında tarihsel köklerine işaret eder. Bu kriz, modern Türkiye'nin dış politika davranışlarının Osmanlı mirası ile nasıl şekillendiğini ve tarihsel sürekliliklerin güncel bağlamlarda nasıl yeniden yorumlandığını anlamak açısından kıymetli bir referans noktası sunar.

Beyan

Bu makale etik kurul kararından muafır. Çalışmada katılımcı bulunmamaktadır. Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır. Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır. Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır. Bu çalışmanın hazırlanmasında değerli bilgi ve görüşleriyle katkıda bulunan Prof. Dr. Bülent ŞENER'e içten teşekkürlerimi sunarım.

Disclosure

The article is exempt from the Ethics Committee Decision. There are no participants. The author received no financial support from any institution and there's no conflict of interest. No material subject to copyright is included. I would like to express my sincere thanks to Prof. Dr. Bülent ŞENER who contributed to the preparation of this study with his valuable knowledge and opinions.

Kaynakça

- Açar, C. (2024). İran kaynaklarına göre Kerim Han Zend-Osmanlı mücadelesi (1774-1779). *Mukaddime*, 15(1), 165-188. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.1435965>
- Açar, C. (2024). Nadir Şah Afşar'ın ölümünden sonra İran'da iktidar savaşları ve Kerim Han Zend'in iktidar yürüyüşü (1747-1763). *İran Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 23-52. <https://doi.org/10.33201/iranian.1416099>
- Aksu, F. (2017). *Türk dış politikasında karar alma ve kriz yönetimi süreç analizi*. Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yayınları.
- Aktepe, M. (1970). *1720-1724 Osmanlı – İran Münasebetleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ateş, A. (2008). XVIII. yy'ın ikinci yarısında Osmanlı-İran ilişkileri (1774-1779). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 65-82. <https://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/handle/11630/3751>
- Ateş, A. (2012). *Osmanlı – İran siyasi ilişkileri (1720-1747)*. Altınpost Yayınları.
- Axworthy, M. (2006). *The sword of Persia*. I. B. Tauris.
- Bayatlı, N. (2005). Osmanlı döneminde Bağdad valileri (1534-1917). *Türk Dünyası Araştırmaları*, (158), 189-202.
- Bayur, H. (1948). Nadir Şah Afşar'ın ölümünden sonra Osmanlı Devleti'ni İran'ı istilâya kışkırtmak için yapılan iki deneme. *Belleten*, 12(46), 403-470. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3379612>
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A. {DVNSMHH.d. 166/817 (tarihsiz).
- BOA, A. {DVNSNMH.d. 9/76 (tarihsiz).
- BOA, C. AS. 1101/48664 H-11-10-1190 (23 Kasım 1776).
- BOA, C. AS. 941/40820 H-29-10-1190 (11 Aralık 1776).
- BOA, C. HR. 185/9242 H-17-07-1189 (13 Eylül 1775).
- BOA, HAT. 128/5291 H-29-12-1190 (8 Şubat 1777).
- BOA, HAT. 29/1387 H-23-04-1193 (10 Mayıs 1779).
- BOA, HAT. 29/1388 H-29-12-1193 (7 Ocak 1780).
- BOA, HAT. 29/1389 H-25-01-1192 (23 Şubat 1778).

- BOA, HAT. 29/1390 H-02-06-1193 (17 Haziran 1779).
- BOA, HAT. 7/218 H-06-10-1189 (30 Kasım 1775).
- BOA, TS.MA.e. 346/21 H-17-09-1189 (11 Kasım 1775).
- BOA, TS.MA.e. 456/24 H-11-01-1190 (2 Mart 1776).
- BOA, TS.MA.e. 465/24 H-01-02-1190 (22 Mart 1776).
- BOA, TS.MA.e. 696/18 H-18-07-1190 (2 Eylül 1776).
- BOA, TS.MA.e. 731/4 H-29-12-1191 (28 Ocak 1778).
- Brecher, M. (2008). *International political earthquakes*. Michigan University Press.
- Brecher, M. and Jonathan W. (2003). *A study of crisis*. Michigan University Press.
- Cevdet Paşa, A. (1983). *Tarih-i Cevdet*. c. 1. (Sad. D. Günday). Üçdal Neşriyat.
- Çiftçi, H. (2015). Siyaset kültürümüzde ahde vefâ ve nakz-i ahd. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 73-84. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/253851>
- Demir, M. (2023). Sünbülzâde Mehmed Vehbî Efendi'nin İran elçiliği ve 1775 tarihli sefâret tahrîri. *Mavi Atlas*, 11(1), 173-192. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.1264464>
- Hermann, C. F. (1969). International crisis as a situational variable. İçinde James N. Rosenau, (Ed.), *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory* (s. 409-421). The Free.
- Hermann, C. F. (1972). Threat, time, and surprise: a simulation of international crisis. İçinde C. F. Hermann (Ed.), *International Crises: Insights from Behavioral Research* (s. 187-211), The Free.
- Hermann, C. F. (2001). Crisis. İçinde J. Krieger (Ed.), *the Oxford companion to politics of the world* (s. 182-183). Oxford University Press.
- Lockhart, L. (1938). *Nadir Shah: a critical study based mainly upon contemporary sources*. Luzac&Co.
- Marcinkowski, C. (2012). Persian historical writing under the Safavids (1501–1722/36). İçinde J. Rabasa, M. Sato, E. Tortarolo, D. Woolf, (Ed.), *the Oxford History of Historical Writing 1400-1800* (s. 173-191). Oxford University Press.

- Murphey, R. (2001). Kasrîşirin antlaşması. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi*. (C. 24, s. 575). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa (1992). *Netâyic ül-vukuat kurumları ve örgütleriyle Osmanlı tarihi*, (Haz. N. Çağatay), c. III-IV. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Perry, J. R. (1979). *Karim Han Zend: a history of Iran, 1747-1779*. Chicago University Press.
- Roemer, H. R. (1986). The Safavid period. İçinde P. Jackson (Ed.). *The Cambridge History of Iran*, (s. 189-350). Cambridge University Press.
- Roemer, H. R. (2007). Nadir Shah and the Afsharid legacy. İçinde P. Avery, G. Hambly ve C. Melville *The Cambridge History of Iran*, (s. 3-62). Cambridge University Press.
- Sander, O. (2016). *Anka'nın yükselişi ve düşüşü: Osmanlı diplomasi tarihi üzerine bir deneme*. İmge Kitabevi.
- Sarkar, J. (2019). *Nadir Shah in India*. B. R. Publishing.
- Sırrı Efendi. (2012). *Risâletü't-târîh-i Nâdir Şâh (makâle-i vâkı'a-ı muhâsara-i Kars)*. (Haz. M. Y. Ertaş). Kitabevi Yayınları.
- Şener, B. (2021). Dış politikada kriz yönetimi ve bir kriz yönetimi stratejisi olarak zorlayıcı diplomasi. İçinde A. Eminoğlu and M. Ülgül (Ed.), *Uluslararası Güvenliğe Giriş*. (s. 355–412). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tucker, E. S. (2006). *Nadir Shah's quest for legitimacy in post-Safavid Iran*. Florida University Press.
- Uluerler, S. (2009). *XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-İran siyasi ilişkileri (1774-1848)* (Kayıt No. 227497) [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1956). *Osmanlı tarihi*, C. 5, (6. Bs.). TTK Yayınları.
- Vergiliel Tüz, M. (2014). *Kriz yönetimi: uygulama için temel adımlar*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yalçınkaya, M. A. (2012). Uyanış ve toparlanma çabaları. İçinde Tufan Gündüz (Ed.), *Osmanlı Tarihi El Kitabı* (355-460). Grafiker Yayınları.